ΕΙΝΑΙ ΤΑ SLUMS ΕΝΑΣ ΑΛΛΟΣ ΠΛΑΝΗΤΗΣ;

BRUNO ASTARIAN

Είναι τα slums ένας άλλος πλανήτης;

Μπρούνο Ασταριάν

Αναζωπύρωση
Αθήνα, Δεκέμβριος 2015

Τίτλος πρωτότυπου:
Are slums another planet?
Μπορεί να βρεθεί στην ηλεκτρονική διεύθυνση:
http://www.hicsalta-communisation.com

ΠΕΡΙΕΧΟΜΕΝΑ

1. Ζητήματα ορισμού..... 7

2. Πώς επιβιώνουν οι κάτοικοι των slums;..... 12

3. Ταξική πάλη στα slums..... 15

4. Συζήτηση..... 21

Το άρθρο που ακολουθεί, στο μεγαλύτερο μέρος του, ασκεί κριτική στο βιβλίο του Mike Davis *Planet of Slums* (2006), το οποίο είναι αφιερωμένο στο ζήτημα των slums[i] σε όλο τον κόσμο. Ο Mike Davis και οι όμοιοί του βρίσκονται σε απόγνωση επειδή δεν βρίσκουν στα slums ένα προλεταριάτο που να ταιριάζει με την εικόνα που έχουν στο μυαλό τους: μια μάζα τυπικών μισθωτών, συνειδητοποιημένων και οργανωμένων σε συνδικάτα και κόμματα. Αυτός είναι ο τρόπος με τον οποίο αντιλαμβάνομαι τη γκρίνια τους για την εξαφάνιση της επίσημης εργασίας, όπως αυτή κυριάρχησε στην περίοδο μετά τον Β΄ Παγκόσμιο Πόλεμο, καθώς και για την εξαφάνιση του Μαρξ και την αντικατάστασή του από τον Μωάμεθ! Η πρόθεσή μου είναι, αντιθέτως, να δείξω πως οι κάτοικοι των slums, μακράν του να είναι θύματα κοινωνικού αποκλεισμού που πρέπει να εγερθούν από τα σκατά τους, αποτελούν πλήρες κομμάτι της τάξης που θα κομμουνιστικοποιήσει την κοινωνία.

1 – Ζητήματα ορισμού

1.1 Λέξεις και αριθμοί

Λέγοντας κάτοικοι των slums, εννοούμε έναν αστικό πληθυσμό που ζει υπό πολύ φτωχές, επισφαλείς συνθήκες. Πρόκειται για έναν ορισμό ευρύτερο από εκείνον που αναφέρεται σε οικισμούς που έχουν κατασκευαστεί από τους ίδιους τους κατοίκους τους με χρήση ανακυκλωμένων υλικών, σε ένα περισσότερο ή λιγότερο βολικό κομμάτι γης στα όρια της πόλης, χωρίς νερό ή ηλεκτρικό ρεύμα.

---

i. Ο Tom Angotti (τον οποίο παραθέτει ο Richard Pithouse, βλ. παρακάτω) βρίσκει μια «ρατσιστική χροιά» στη λέξη «slum». Ελπίζω πως ο αναγνώστης θα αποδεχτεί πως δεν υπάρχει ΚΑΝΕΝΑΣ τέτοιος υπαινιγμός εκ μέρους μου, και πως χρησιμοποιώ τη λέξη εξαιτίας της απλότητάς της.
[Σ.τ.Μ.]: Η συνήθης ελληνική απόδοση του όρου slum είναι «παραγκούπολη». Όμως, όπως ο Μπρούνο Ασταριάν σημειώνει παρακάτω στο παρόν άρθρο, με τη χρήση αυτού του όρου αναφέρεται σε έναν «[...] αστικό πληθυσμό που ζει υπό πολύ φτωχές, επισφαλείς συνθήκες. Πρόκειται για έναν ορισμό ευρύτερο από εκείνον που αναφέρεται σε οικισμούς που έχουν κατασκευαστεί από τους ίδιους τους κατοίκους τους με χρήση ανακυκλωμένων υλικών, σε ένα περισσότερο ή λιγότερο βολικό κομμάτι γης στα όρια της πόλης, χωρίς νερό ή ηλεκτρικό ρεύμα». Μια άλλη απόδοση του όρου είναι «φτωχογειτονιά». Όμως και αυτή είναι προβληματική, καθώς είναι αρκετά ήπια και γενική, και θα υπήρχαν στο κείμενο φράσεις τύπου «τα γκέτο [...] δεν είναι κανονικές φτωχογειτονιές». Εξαιτίας των λόγων αυτών, άφησα τον όρο slum ως έχει, καθώς δεν υπάρχει ακριβής ελληνικός όρος που να καλύπτει το νόημα που του προσδίδει ο Ασταριάν.

Πληθυσμός που ζει σε slums

Εκατομμύρια (έτος 2001)	Συνολικός πληθυσμός	εκ του οποίου αστικός	εκ του οποίου κάτοικοι slums	slums ως ποσοστό % επί του αστικού πληθυσμού
Ευρώπη	726	534	33	6,2
Άλλες ανεπτυγμένες χώρες	467	367	21	5,7
Βόρεια Αφρική	146	76	21	27,6
Υποσαχάρια Αφρική	667	231	166	71,9
Λατινική Αμερική	527	399	128	32,1
Ανατολική Ασία (εκτός Κίνας)	79	61	16	26,2
Κίνα	1285	472	178	37,7
Κεντρική Ασία (Νότια)	1507	452	262	58
Νοτιοανατολική Ασία	530	203	57	28,1
Δυτική Ασία	192	125	41	32,8
Ωκεανία	8	2	0,5	25
ΚΑΚ[ii]	283	181	19	10,5
Υπόλοιπη Ευρώπη	128	77	6	7,8
Σύνολο	6545	3180	948,5	29,8

πηγή: UN-Habitat, 2003 - NB: η κατάταξη των χωρών είναι του UN-Habitat

Οι παραπάνω αριθμοί αφορούν το 2001. Από τότε, έχουν σίγουρα αυξηθεί και επομένως πρέπει να λαμβάνονται υπόψη ως ελάχιστες τιμές. Σύμφωνα με αυτούς τους αριθμούς, το 30% του αστικού πληθυσμού αποτελείται από κατοίκους των slums. Ωστόσο, αυτός ο μέσος όρος κρύβει σημαντικές διαφορές, για παράδειγμα, ανάμεσα στην υποσαχάρια Αφρική (72%) και την Ευρώπη (6%).

Ξανά σύμφωνα με αυτούς τους αριθμούς, οι κάτοικοι των slums αποτελούν το 38% του κινέζικου αστικού πληθυσμού. Ωστόσο, ο τελευταίος πιθανόν ζει σε πολύ φτωχούς

ii. [Σ.τ.Μ.]: Η Κοινοπολιτεία Ανεξάρτητων Κρατών (ΚΑΚ) είναι ένας περιφερειακός διεθνής οργανισμός χωρών της πρώην ΕΣΣΔ, οι οποίες σχηματίστηκαν μετά τη διάλυσή της. Μέλη της πλέον είναι η Αρμενία, το Αζερμπαϊτζάν, η Λευκορωσία, το Καζακστάν, το Κιργιστάν, η Μολδαβία, η Ρωσία, το Τατζικιστάν και το Ουζμπεκιστάν.

οικισμούς, οι οποίοι όμως δεν είναι αυτοσχέδιοι, είτε στα παλιά κέντρα των πόλεων είτε σε «αστικά χωριά» όπου συχνά μένουν μετανάστες εργάτες. Συνολικά, για το 2001, ένα δισεκατομμύριο προλετάριοι ζούσαν σε slums, δηλαδή περίπου το 1/3 του παγκόσμιου αστικού πληθυσμού. Ο τελευταίος αποτελεί περίπου το μισό του συνολικού πληθυσμού. Τα slums αυξάνονται κατά περίπου 25 εκατομμύρια ανθρώπους κάθε χρόνο.

1.2 Ιστορία και γεωγραφία

Ένας άλλος τρόπος προσέγγισης του ορισμού των slums είναι να δούμε πώς αυτά μεταβάλλονται στον χρόνο και τον χώρο.

Ο Mike Davis δίνει μεγάλη έμφαση στις ευθύνες του ΔΝΤ και της Παγκόσμιας Τράπεζας (ΠΤ) όσον αφορά την έκρηξη του αριθμού των slums κατά τη δεκαετία του '80. Αναγνωρίζει πως slums υπήρχαν και παλαιότερα, αλλά δεν αντιλαμβάνεται πραγματικά το ζήτημα με ιστορικό τρόπο. Οι περισσότεροι από τους συγγραφείς που έχω διαβάσει συμφωνούν στη διάκριση δύο τουλάχιστον φάσεων στο φαινόμενο των slums. Η διαχωριστική γραμμή δεν τοποθετείται πάντα στο ίδιο χρονικό σημείο, όμως πάντοτε γίνεται η διάκριση μεταξύ, από τη μια, των σημερινών slums, τα οποία είναι μαζικά, αναπτύσσονται ραγδαία και σχετίζονται από απόσταση με την αγορά εργασίας και, από την άλλη, των παλαιότερων slums (πριν την αποαποικιοποίηση, τα Προγράμματα Δομικής Προσαρμογής (ΠΔΠ) κλπ) όταν η σχέση των κατοίκων των slums με την αγορά εργασίας ήταν περισσότερο άμεση. Για παράδειγμα:

Για τις ΗΠΑ, ο Loic Wacquanti[iii] κάνει διάκριση ανάμεσα στα «κοινοτικά γκέτο της εποχής αμέσως μετά τον πόλεμο, συμπαγή, με ξεκάθαρα όρια που ομαδοποιούσαν όλες τις μαύρες κοινωνικές τάξεις» και τα υπεργκέτο. Τα τελευταία αντικατέστησαν τα κοινοτικά γκέτο από τις αρχές της δεκαετίας του '80 και μετά, λόγω μιας «όξυνσης της λογικής αποκλεισμού των γκέτο», εννοώντας την απόσυρση των ιδιωτικών και δημόσιων υπηρεσιών, την αποχώρηση των μεσαίων τάξεων και εκείνου του κομματιού της εργατικής τάξης που είχε ακόμα μια σταθερή δουλειά. Πρέπει να σημειώσουμε ότι τα γκέτο, παλιά ή καινούρια, δεν είναι κανονικά slums, αλλά μάλλον συμπεριλαμβάνονται στις παραπάνω στατιστικές.

Η Janice Perlman, η οποία μελέτησε τις φαβέλες, διακρίνει ανάμεσα στον «αρχαίο αποκλεισμό» που βασιζόταν **στον** αναλφαβητισμό, το πολύ χαμηλό εισόδημα και την αγροτική καταγωγή των κατοίκων στις φαβέλες, και σε ένα «νέο αποκλεισμό», από τη δεκαετία του '80 και μετά, ο οποίος αφορά νέες γενιές που είναι περισσότερο μορφωμένες, καταναλώνουν περισσότερο και που παρ' όλα αυτά βιώνουν μια

iii. Loic Wacquant, *Urban Outcasts: A comparative Sociology of Advanced Marginality*, 2008.

«προβληματική ενσωμάτωση στην αγορά εργασίας». Οι υπό εξέταση φαβέλες σήμερα έχουν βελτιωθεί σημαντικά από την άποψη της ποιότητας στέγασης και υπηρεσιών, όπως παροχή νερού και ηλεκτρικού ρεύματος. Συγκροτούν μια ενεργή αγορά ακινήτων. Παρ' όλα αυτά, θεωρεί πως η ζωή των κατοίκων είναι χειρότερη από πριν, ειδικά λόγω της βίας που σχετίζεται με το εμπόριο ναρκωτικών.

Επίσης, συγγραφείς σημειώνουν πως η αλλαγή των τρόπων συσσώρευσης κεφαλαίου κατά τη δεκαετία του '80 επέφερε αλλαγή στην καταγωγή των κατοίκων των slums. Από εκείνη τη δεκαετία και μετά, άνθρωποι από τις μισθωτές τάξεις του κέντρου των πόλεων εισέρευσαν στα slums εξαιτίας του συνδυασμού μεταξύ κρίσης απασχόλησης και κρίσης στέγασης. Σε εκείνη τη φάση της παγκοσμιοποίησης, η γεωργία στις αναπτυσσόμενες χώρες αντιμετώπισε κρίση λόγω των αγροτικών επιδοτήσεων στις ανεπτυγμένες χώρες. Αυτή η κρίση επιδεινώθηκε από τη βιομηχανική κρίση που προκάλεσαν τα ΠΔΠ, τα οποία κατέστρεψαν τις βιομηχανίες υποκατάστασης εισαγωγών που είχαν με πολύ κόπο στηθεί την περίοδο της αποαποικιοποίησης. Καθώς μισθωτοί εργάτες του επίσημου τομέα έχαναν τις δουλειές τους, δεν μπορούσαν πλέον να κρατήσουν τα σπίτια τους, πόσο μάλλον αφού η κερδοσκοπία στην αγορά ακινήτων αποτέλεσε μαζική διέξοδο για τις τοπικές καπιταλιστικές επενδύσεις.

Τα παλιά slums συχνά οικοδομήθηκαν σε κατειλημμένη γη μετά από αγώνες και απέναντι στην αστυνομία. Ένα κύμα τέτοιων καταλήψεων έλαβε χώρα τη δεκαετία του '70. Από τότε και μετά, ακόμα και κομμάτια γης «κατάλληλων» για τη δημιουργία slums, έχουν γίνει στόχος κερδοσκοπίας. Αγοράζονται περισσότερο ή λιγότερο νόμιμα από επενδυτές, οι οποίοι έπειτα τα νοικιάζουν έχοντάς τα πρώτα εξοπλίσει ή απλώς χτίζουν καλύβες ή τίποτα από όλα αυτά. Η ενοικίαση καλύβας γίνεται με πολλούς ανεπίσημους τρόπους, αλλά γίνεται όλο και περισσότερο κανόνας στα slums. Η ελεύθερη κατοχή γης αποτελεί εξαίρεση. Οι καταλήψεις γίνονται ανεκτές μόνο σε κομμάτια γης, για τα οποία κανείς δεν ενδιαφέρεται (υπερβολικά υγρά, επικλινή, μολυσμένα...). Το μόνο ύψος ενοικίου που βρήκα αφορά ένα slum στο Ναϊρόμπι: μια καλύβα νοικιαζόταν για 6 δολάρια τον μήνα.

Αυτές οι λίγες ιστορικές ενδείξεις σχετίζονται άμεσα με τη γεωγραφία. Τα περισσότερα slums βρίσκονται σε αναπτυσσόμενες χώρες. Καθώς ο πληθυσμός τους αυξανόταν, τα παλαιότερα slums εντός ή πλησίον των κέντρων των πόλεων αποδείχτηκαν ανεπαρκή. Τα κομμάτια γης στα οποία είχαν οικοδομηθεί έπεφταν συχνά θύματα κερδοσκοπίας, οπότε τα slums φυγοκεντρίζονταν προς την όλο και περισσότερο μακρινή αστική περιφέρεια, όπου η πρόσβαση στις υπηρεσίες και την αγορά εργασίας είναι εξαιρετικά δύσκολη. Αυτή είναι η «όξυνση της λογικής αποκλεισμού των slums». Ωστόσο, υπάρχουν σημαντικές εξαιρέσεις σε αυτή τη τάση. Υπολογίζεται πως 1,5 εκατομμύριο άνθρωποι ζουν στις στέγες κτιρίων του εμπορικού κέντρου του Κάιρο. Επίσης στο

Κάιρο, αρκετές εκατοντάδες χιλιάδες άνθρωποι ζουν στο κεντρικό νεκροταφείο. Στο Χονγκ Κονγκ, 250.000 άνθρωποι ζουν σε επίπεδες επεκτάσεις χτισμένες σε μπαλκόνια. Με πιο κτηνώδη τρόπο, ένα εκατομμύριο άνθρωποι ζουν στους δρόμους της Βομβάης. Στην ίδια πόλη, σε κεντρική τοποθεσία, 650.000 άνθρωποι ζουν σε slum στο Dharavi, το οποίο έχει ενταχθεί σε ένα πρόγραμμα «ανάπλασης».

Εν συντομία, μέχρι τα τέλη του 200ού αιώνα, τα slums είχαν αυξηθεί σημαντικά στις αναπτυσσόμενες χώρες. Η κατάληψη γης σπανίως γίνεται με ελεύθερο τρόπο. Η συνδυασμένη επίδραση της ίδιας τους της δημογραφίας και της κερδοσκοπίας στην αγορά ακινήτων τα εξώθησε ολοένα πιο μακριά, στην περιφέρεια των πόλεων, προς αυτό που μπορεί να χαρακτηριστεί ως ζώνες υποβιβασμού.

2 – Πώς επιβιώνουν οι κάτοικοι των slums; Εργασία, λαθρεμπόριο, ανεργία;

Ο Mike Davis σχεδόν δεν διατυπώνει την ερώτηση. Επιβεβαιώνει (σε ένα άρθρο στο *New Left Review* #26 Μάρτιος-Απρίλιος 2004, ομότιτλο με το βιβλίο του που εκδόθηκε το 2006) πως «η εργασιακή δύναμη ενός δισεκατομμυρίου ανθρώπων έχει αποκλειστεί από το παγκόσμιο σύστημα». Αυτή είναι επίσης η κυρίαρχη οπτική του βιβλίου του, παρ' όλο που ταυτοχρόνως παρέχει ενδείξεις για το αντίθετο. Στο βιβλίο του, ο Mike Davis εξετάζει διαδοχικά πολλά σημαντικά ζητήματα, αλλά χωρίς να τα συζητάει με συστηματικό τρόπο. Προτιμά να διεγείρει συναισθήματα. Θα έπρεπε να είχε αφιερώσει περισσότερο χρόνο στη σύνθεση των εκατοντάδων συγκεκριμένων μελετών και μονογραφιών τις οποίες παραθέτει. Ως αποτέλεσμα, ερωτήματα όπως:

- Σε ποιους ανήκουν τα slums; Πως λειτουργεί η αγορά στέγης στα slums;
- Ποιοι είναι οι οικονομικοί μηχανισμοί αναπαραγωγής των slums; Ποιος εργάζεται για ποιον; Πού βρίσκονται οι εργασιακοί χώροι στους οποίους απασχολούνται οι κάτοικοι των slums;
- Ποιες ΜΚΟ παρεμβαίνουν στα slums; Τι κάνουν εκεί;

απαντώνται με διαφορετικό τρόπο σε διάφορα κεφάλαια, χωρίς όμως να δοθεί μια σαφή συνολική εικόνα. Οι απαντήσεις του αντλούνται πάντα από συγκεκριμένες έρευνες που αφορούν μόνο μια περιοχή, μια πόλη, ένα slum σε μια δεδομένη περίοδο.

Όσον αφορά το ζήτημα της εργασίας, το κύριο μήνυμα του βιβλίου είναι πως οι κάτοικοι των slums ζουν πλήρως αποκλεισμένοι· μια λανθασμένη άποψη για την οποία ο Davis συχνά παρατίθεται. Πώς επιβιώνουν; Ο Mike Davis συχνά λέει πως οι άνθρωποι τα βγάζουν πέρα εκμεταλλευόμενοι μικρά μερίδια της ανεπίσημης αγοράς, ή κάνοντας περιστασιακές δουλειές κλπ. Υπογραμμίζει τη σημασία των γυναικών και των παιδιών για την άμεση επιβίωση. Είναι «εργάτριες με το κομμάτι, πωλήτριες αλκοόλ, πλανόδιες πωλήτριες, λαχειοπώλες, χειρίστριες αργαλειού, καθαρίστριες, πλύστρες, ρακοσυλλέκτριες, ντανταδες και ιερόδουλες» (σελ. 159). Η λίστα είναι του Davis. Για δύο λόγους τουλάχιστον, δεν μπορεί να θεωρηθεί ως ικανοποιητική απάντηση στο ερώτημα πώς επιβιώνουν και αναπτύσσονται τα slums, αν είναι πλήρως αποκλεισμένα από την αγορά εργασίας.

Πρώτον, ο Davis δε ξοδεύει χρόνο ούτε για μια επιφανειακή ματιά στη σχέση ανάμεσα στα slums και τους μετανάστες. Πολλοί αφήνουν τις οικογένειές τους πίσω στα slums και μεταναστεύουν. Το γεγονός πως οι μετανάστες στέλνουν σημαντικό μέρος του μισθού τους πίσω στο σπίτι είναι ευρέως γνωστό. Υπήρχε ίσως η ελπίδα πως ο Davis θα καταπιανόταν με αυτό το ερώτημα. Οι κάτοικοι των slums μεταναστεύουν, εργάζονται και στέλνουν χρήματα στα σπίτια τους. Αυτό δείχνει πως, ως ένα συγκεκριμένο βαθμό

τουλάχιστον, τα slums αναπαράγονται λειτουργώντας υπό κανονική (έστω και άτυπη) καπιταλιστική εκμετάλλευση. Και αυτό γίνεται ακόμα πιο ενδιαφέρον σε συνδυασμό με το γεγονός πως οι μετανάστες δεν εγκαταλείπουν τον Πλανήτη των Slums όταν έρχονται να εργαστούν στον Βορρά. Οι συνθήκες στέγασής τους είναι ελάχιστα καλύτερες από ό,τι στην πατρίδα τους.

Δεύτερον, για όσους μένουν πίσω, η λίστα με τις περίεργες δουλειές και το λαθρεμπόριο περιλαμβάνει πολλά διαφορετικά πράγματα. Μερικές βρίσκουν καλές δουλειές, οι οποίες ίσως και να βρίσκονται εκτός του slum. Τα έσοδα των κομμωτριών ή των πλυστρών που εργάζονται για τους γείτονές τους αποτελούν μόνο ανακατανομή του εισοδήματος εντός του slum. Αυτοί οι πόροι δεν μπορούν να γενικευτούν ως μέσο αναπαραγωγής των υποτίθεται ολοκληρωτικά αποκλεισμένων κατοίκων των slums. Ωστόσο, υπάρχει και δουλειά έξω από το slum, στην οποία περίπτωση οι μισθοί αποτελούν πόρους που έρχονται απ' έξω για να στηρίξουν την οικονομία του slum. Οι πολλές μικρές συναλλαγές που λαμβάνουν χώρα εντός του slum αποτελούν απλά αναδιανομή των πόρων που εισρέουν εκεί, έχοντας αποκτηθεί από μια εξωτερική δραστηριότητα. Αυτή η πλευρά δεν ενδιαφέρει τον Davis. Επιμένει απόλυτα να συμμορφωθούμε με την οπτική του περί πλήρους και μοιραίου αποκλεισμού.

Φυσικά, δεν το θέτει έτσι. Πηδάει από την μια ήπειρο στην άλλη και μας θάβει κάτω από μια χιονοστιβάδα παραδειγμάτων απόλυτης ανεργίας, αβυσσαλέας εξαθλίωσης και εκμετάλλευσης φτωχού από φτωχό. Και την ίδια στιγμή, συνεχίζει να μας παρέχει αποσπασματικές πληροφορίες που υποδεικνύουν το αντίθετο, αλλά χωρίς κάποια προσπάθεια ερμηνείας τους. Για παράδειγμα, για το Bangalor γράφει πως υπάρχουν «χιλιάδες βρωμερά slums» τα οποία αποτελούν «τη χωματερή για εκείνους τους κατοίκους των πόλεων, των οποίων η εργασία είναι απαραίτητη στην αστική οικονομία, των οποίων όμως η οπτική παρουσία πρέπει να συρρικνωθεί όσο το δυνατόν περισσότερο» (σελ.172). Εκείνο που μετράει εδώ είναι οι λέξεις «βρωμερά» και «χωματερή». Αλλά παρεπιμπτόντως, ο Davis μας πληροφορεί επίσης πως υπάρχουν δουλειές στην πόλη για τους κατοίκους των slums. Τι είδους δουλειές; Με τι μισθό; Αυτά δεν ενδιαφέρουν τον Davis, ο οποίος αμέσως καταδύεται πίσω στον «ωκεανό της μιζέριας» του Bangalor.

Αν δεν κάνω λάθος, ο Mike Davis δεν αφιερώνει καθόλου χώρο στο Dharavi, ένα slum της Βομβάης. Όμως, η οικονομία του έχει σίγουρα μελετηθεί πολλές φορές. Είναι μια πόλη μέσα στην πόλη, όπου όλοι εργάζονται – άντρες, γυναίκες και παιδιά. Ο μέσος μισθός είναι 40 ευρώ τον μήνα (2006). Η συνολική παραγωγή υπολογίζεται σε ένα δισεκατομμύριο δολάρια τον χρόνο, κυρίως προϊόντα από δέρμα και πηλό, καθώς και κοσμήματα. Τα προϊόντα πωλούνται στη Βομβάη και αλλού. Το Dharavi αποτελεί ίσως ακραίο παράδειγμα. Αλλά πολλά άλλα slums στον κόσμο πιθανώς έχουν εργαστήρια

που παράγουν για την «πραγματική» οικονομία των αστικών κέντρων και ακόμα παραπέρα.

Προφανώς, μια μερίδα των κατοίκων των slums, συμπεριλαμβανομένων των μεταναστών, εργάζονται για καπιταλιστές. Η εργασία τους δεν εξαλείφει την εξαθλίωσή τους. Την αναπαράγει. Και τα πολλά μικρά εργαστήρια που βρίσκονται στα slums δεν προσφέρουν καμιά προοπτική για μελλοντική οικονομική ανάπτυξη και συσσώρευση, επειδή οι καπιταλιστές που τα εκμεταλλεύονται βρίσκονται στο τέλος της εργολαβικής αλυσίδας. Μεταφέρουν ένα μεγάλο μέρος της υπεραξίας που αποσπούν στους υψηλότερους κρίκους της αλυσίδας. Αυτό σημαίνει πως τα κέρδη τους είναι χαμηλά. Παρ' όλο το κήρυγμα υπέρ της μικρής επιχείρησης, ο μικροεπιχειρηματίας δεν συνιστά καπιταλιστή στα σκαριά[iv]. Η εργασία στα slums δεν εξαλείφει τη μαζική ανεργία. Απλώς τη συντηρεί. Δεν απαλλάσσει τους κατοίκους των slums από τη συμμετοχή σε κάθε είδους λαθρεμπόριο για τη συμπλήρωση του μισθού τους, ο οποίος είναι αντικειμενικά ανεπαρκής. Όπως ο παρατηρεί ο Loic Wacquant όταν μελετά τα υπεργκέτο, η εργασία είναι τόσο κατακερματισμένη, επισφαλής, περιστασιακή και κακοπληρωμένη που είναι μέρος του προβλήματος, όχι της λύσης του. Με άλλα λόγια, τα κέρδη από αυτή την εργασία που έχει παραμείνει στα slums είναι τόσο χαμηλά που δεν μπορούν να παράξουν κάποια τοπική οικονομική συσσώρευση. Παρ' όλα αυτά, διαμορφώνουν τη βάση μιας οικονομίας των slums και εξηγούν πώς τα slums γίνονται μόνιμα και επεκτείνονται χωρίς να στηρίζονται αποκλειστικά στο λαθρεμπόριο, την επαιτεία και την ανθρωπιστική βοήθεια. Με μηδαμινή απορρόφηση πόρων από εργολαβίες και μικροεμπόριο, οι κάτοικοι των slums συμμετάσχουν στον παγκόσμιο κύκλο της αναπαραγωγής του κεφαλαίου.

---

iv. Ο Hernando de Soto είναι γνωστός θιασώτης αυτής της άποψης. Κατά τις δεκαετίες του '80 και του '90, επεξεργάστηκε την ιδέα πως, για τον μετασχηματισμό των κατοίκων των slums σε ενεργούς καπιταλιστές, ίσως είναι αρκετή η παραχώρηση εμπορεύσιμων, εγγυημένων από το κράτος, τίτλων ιδιοκτησίας, οι οποίοι να ανταποκρίνονται στο κομμάτι γης που χρησιμοποιούν. Τέτοιοι τίτλοι θα χρησιμεύαν ως εγγυήσεις δανείων για επενδυτικούς σκοπούς. Το είδος της επένδυσης δεν έχει σημασία: ο de Soto θεωρεί πως οι κάτοικοι των slums είναι τόσο επινοητικοί που μπορούν να παράξουν κέρδος σχεδόν από το τίποτα.

3 – Ταξική πάλη στα slums

Οι κάτοικοι των slums δεν είναι τόσο αποκλεισμένοι όσο ο Mike Davis μας θέλει να πιστεύουμε. Όποια κι αν είναι η σχετική σημασία που αποδίδει στα slums-χωματερές και στα slums-κυψέλες, καταλήγει στην επιλογή του απλού και καθαρού αποκλεισμού. Και τελειώνει το βιβλίο του με αποκαλυπτικά οράματα της Kinshasa ως θύματος της παιδικής μαγείας και του πεντηκοστιανισμού. Συσσωρεύει βάρβαρες λεπτομέρειες που «αποδεικνύουν» πως οι κάτοικοι των slums έχουν ξεπέσει σε υπο-κοινωνικές συνθήκες. Μόνο στις τελευταίες σελίδες του βιβλίου μαθαίνει κανείς πως το «παγκόσμιο slum [...] είναι παρ' όλα αυτά ένας τόπος μυριάδων πράξεων αντίστασης» (σελ. 202). Καμιά περαιτέρω λεπτομέρεια επ' αυτού, εκτός από την ανακοίνωση για ένα άλλο βιβλίο που θα πραγματεύεται το ακόλουθο «περίπλοκο ζήτημα»: «σε ποια έκταση το άτυπο προλεταριάτο κατέχει το πιο ισχυρό των μαρξιστικών φυλαχτών, να αποτελεί "ιστορικό φορέα" της επανάστασης;» (σελ. 201).

Ο Richard Pithouse, ακαδημαϊκός και αριστεριστής δημοσιογράφος, κοντά στα κινήματα διαμαρτυρίας στη Νότια Αφρική που θα εξετάσουμε σε λίγο, δεν είναι ο μόνος που ασκεί κριτική στον Mike Davis. Παρ' όλο που αναγνωρίζει πως το *Planet of Slums* είναι καλά ντοκουμενταρισμένο, κατηγορεί τον Mike Davis πως είναι διαποτισμένος από την ίδια νεοφιλελεύθερη και ρατσιστική γραμμή σκέψης όπως εκείνοι στους οποίους ισχυρίζεται πως ασκεί κριτική[v]. Ο Pithouse έχει δίκιο όταν γράφει πως ο Davis μερικές φορές αναφέρει «διάφορες ταραχές και διαμαρτυρίες, αλλά ποτέ δεν διερευνά τι σκέφτονται οι εξεγερμένοι και οι διαδηλωτές. Οι ταραχές εμφανίζονται ως ένα φυσικό φαινόμενο»[vi].

Είναι συζητήσιμο αν το «τι σκέφτονται οι εξεγερμένοι» για τις ταραχές τους μπορεί να ρίξει περισσότερο φως στην ιστορική σημασία του γεγονότος. Παρ' όλα αυτά, ο Pithouse έχει δίκιο όταν επιμένει πως ο Mike Davis παραβλέπει εντελώς ότι τα slums δεν είναι τόποι παθητικής εξορίας, αλλά πλήρους κοινωνικής ζωής. Ο Davis έχει συσσωρεύσει εκατοντάδες μονογραφίες για να «αποδείξει» αυτόν τον αποκλεισμό και την ένδεια των αποκλεισμένων. Θα μπορούσε το ίδιο εύκολα να βρει εκατοντάδες άρθρα που αναφέρονται στους αγώνες και τις αντιστάσεις των κατοίκων των slums. Και να μας τους αναφέρει. Θα είχαμε δει κατοίκους των slums να παλεύουν για γη, νερό, ηλεκτρικό ρεύμα, σχολεία, υπονόμους, νοσοκομεία κλπ.

---

v. http://libcom.org/library/mike-daviss-planet-slums

vi. Η ίδια παρατήρηση ισχύει εξίσου και για το *Parias Urbains* του Loic Wacquant. Παρ' όλες τις από μέσα γνώσεις του για το υποκείμενο (σε αντίθεση με τον Davis), ο Wacquant δεν μπορεί να κάνει τίποτα περισσότερο από το να αναφέρει τις ταραχές, χωρίς να αφήνει τους εξεγερμένους να εκφραστούν.

Θα μαθαίναμε πως οι κάτοικοι των slums ξέρουν τον τρόπο να οργανώνονται όταν είναι απαραίτητο, πως έχουν πολιτικές (και θρησκευτικές) απόψεις. Θα μπορούσαμε να είχαμε δει τους κατοίκους των slums να αντιστέκονται στην αστυνομία και τους πολεοδόμους. Χάρη στην εξαιρετική νοημοσύνη και την ευρεία τεκμηρίωσή του, ο Mike Davis θα μας έδειχνε ότι αυτή η αντίσταση και αυτοί οι αγώνες αποτελούν μέρος των κοινωνικών σχέσεων εντός των slums, πως ιεραρχία και τάξεις υπάρχουν στα slums, με αφεντικά και προλετάριους (ίσως όχι πάντα;), και πως οι αγώνες αντίστασης των κατοίκων των slums μερικές φορές χρειάζεται να αναλυθούν σε διαταξική βάση. Σε αντίθεση με κάθε τάση δημιουργίας μετώπων, θα βλέπαμε το προλεταριάτο των slums να ξεσηκώνεται με μια πολλαπλότητα ταραχών. Ούτε ο Davis ούτε ο Wacquant μελέτησαν τις ταραχές σε βάθος, παρ' όλο που οι ταραχές είναι συχνές στις κοινωνικές κατηγορίες στις οποίες εστιάζουν. Ο λόγος είναι επειδή γι' αυτούς οι ταραχές δεν έχουν λαλιά. Σχεδόν εξ ορισμού, οι ταραχές δεν μεταφέρουν κανένα πολιτικό μήνυμα, ούτε απορρίπτουν το πολιτικό μήνυμα που κάποιοι προσπαθούν να τους επιβάλλουν. Είναι συχνά αυτοκαταστροφικές, κάτι που όμως δεν σημαίνει παράλογες. Φαίνονται να επαναλαμβάνονται και να παραμένουν πάντα ίδιες, σε βαθμό που εμφανίζονται ως «φυσικό» χαρακτηριστικό των slums και των γκέτο. Αλλά για όσους ενδιαφέρονται να ακούσουν, το μήνυμά τους λέει πολλά, και πρόσφατα έχει εξελιχθεί, καθώς οι ταραχές αρχίζουν να εγκαταλείπουν το slum ως βάση τους, όπως θα δούμε στην περίπτωση του Μπαγκλαντές.

Παρακάτω μετά απο μια γρήγορη διαδικτυακή έρευνα, δίνονται μερικά παραδείγματα για την κοινωνική ζωή και τους αγώνες εντός και γύρω από τα slums, κάτι που μοιάζει με αυτό που ο Pithouse υπονοεί ότι θα έπρεπε να είχε κάνει ο Mike Davis.

Στην Ταγγέρη, στο τέλος του 200ού αιώνα, ένα μικρό slum, το Haouma Nçara[vii], κοντά στο κέντρο της πόλης, αποτέλεσε πεδίο ενός προγράμματος «μεταστέγασης» σχεδιασμένου να απελευθερώσει χώρο για την ανάπτυξη. Η «μεταστέγαση» συνίστατο στη μετεγκατάσταση των κατοίκων του slum σε άλλες περιοχές, όπου υποτίθεται θα ήταν πιο άνετα. Το πρόγραμμα είχε προετοιμαστεί πολύ καιρό πριν, και είχε γίνει αντικείμενο διαπραγμάτευσης με τους κατοίκους. Αυτό το πρόγραμμα προοριζόταν να αποτελέσει μοντέλο δημοκρατικής μεταχείρισης των slums. Ακόμα και πριν την ανακοίνωση του προγράμματος, οι κάτοικοι είχαν ήδη μια οργάνωση, με έναν πρόεδρο υπεύθυνο για τις σχέσεις εντός και εκτός του slum, καθώς και με τις αρχές. Η οργάνωση φυσικά επιδόθηκε στην προετοιμασία της μεταστέγασης. Γενικές συνελεύσεις συζήτησαν τις περίπλοκες λεπτομέρειες της επιχείρησης. Τελικά, λόγω γραφειοκρατικής αδράνειας, ιεραρχιών εντός του slum και πολιτικής ίντριγκας, η μεταστέγαση δεν υπήρξε ούτε

vii. Françoise Navez-Bouchanine, «Les chemins tortueux de la démocratisation des projets en bidonville», *Espace et Société*, 2003.

δημοκρατική ούτε ολοκληρωμένη (μερικοί κάτοικοι δεν μεταστεγάστηκαν), και οι ζωές των μεταστεγασμένων ήταν πολύ χειρότερες από πριν. Φυσικά, οι ηγέτες εξασφάλισαν τα καλύτερα μέρη των νέων εκτάσεων γης για τον εαυτό τους. Οι λεπτομέρειες δεν είναι σημαντικές. Θέλω απλώς να δώσω ένα παράδειγμα, όπου οι κάτοικοι του slum δεν αποτελούν μια απλή αγέλη, ένα ανθρώπινο πλεόνασμα υπό πλήρη αποκλεισμό, αλλά μια κοινωνική ομάδα με εσωτερική ζωή και αντιφάσεις (και σίγουρα δεν θέλω να συνηγορήσω στην αυτοδιαχείριση των slums!).

Στον πρόλογο του βιβλίου του, ο Mike Davis γράφει για έναν φίλο του, ο οποίος πάλεψε στα οδοφράγματα ενός slum στις Άνδεις. Ξέρει πάρα πολύ καλά πως τα slums είναι τόποι συνεχών αγώνων ενάντια στο κεφάλαιο. Σίγουρα γνωρίζει την ιστορία των slums στη Λίμα και της εντελώς πολιτικής δημιουργίας τους, όταν εκλέχτηκε ένας αριστεριστής δήμαρχος. Είναι σίγουρα ενήμερος πως η Huaycan θεωρήθηκε ιδρυτικό πείραμα στην αυτοδιαχείριση των slums, και πως μια μικρή τάξη μικροεπιχειρηματιών αναπτύχθηκε και πολεμήθηκε από το Φωτεινό Μονοπάτι[viii], το οποίο δεν ήθελε την ανάπλαση των slums. Ξανά, δεν θέλω να εμπλακώ στην κριτική μελέτη αυτού του κινήματος, αλλά έχοντας διαβάσει το βιβλίο του Davis με τη μεγαλόστομη απελπισία του γεμάτη περιττώματα και έμβρυα σε πλαστικές σακούλες, διάβασα με ενδιαφέρον ένα άρθρο του Pedro Arevola[ix]. Παρ'όλο που ο απολογισμός του Arevola είναι γεμάτος με αυτοδιαχειριστικές αυταπάτες, δεν είναι αυτό το σημαντικό σημείο. Το σημαντικό είναι ο τρόπος με τον οποίο περιγράφει την εγκαθίδρυση και ανάπτυξη ενός slum (πράγματι, είναι ένα μοντέλο, και με πολιτική στήριξη), με τις εσωτερικές κι εξωτερικές του κοινωνικές σχέσεις.

Στη Νότια Αφρική, οι δήμοι εμπεριέχουν πολλούς τύπους στέγασης και κατηγορίες κατοίκων. Υπάρχουν δύο εκατομμύρια άνθρωποι στο Soweto, όχι μόνο σε οικισμούς από παράγκες αλλά και σε γειτονιές της μεσαίας τάξης, με τα εμπορικά κέντρα και τα γήπεδα γκολφ που τη συνοδεύουν. Στους δήμους, μερικές πολύ φτωχές περιοχές είχαν χτιστεί σε μόνιμες δομές, με νερό και ηλεκτρισμό. Αυτές είναι (ή ήταν) εργατικές γειτονιές, μερικές φορές από την εποχή του απαρτχάιντ. Ίσως να κατηγοριοποιούνται λίγο πιο ψηλά από τα slums. Σε αυτές τις περιοχές, καθώς και στα slums, οι κοινωνικοί αγώνες ποτέ δεν σταματούν. Υπάρχουν καμπάνιες ενάντια στις εξώσεις και ενάντια σε περικοπές υπηρεσιών. Μερικοί εργάτες της Eksom (της επιχείρησης ηλεκτρισμού) αποφάσισαν να επανασυνδέσουν το ηλεκτρικό ρεύμα σε ανθρώπους, στους οποίους η εταιρεία είχε διακόψει τη σύνδεση λόγω απλήρωτων λογαριασμών.

---

viii. [Σ.τ.Μ.]: Το Περουβιανό Κομμουνιστικό Κόμμα-Φωτεινό Μονοπάτι είναι μια μαοϊκή αντάρτικη οργάνωση.

ix. Pedro Arevola, «Huaycan self-managing community: may hope be realized», *Environment and Urbanization*, vol. 9, #1, σελ. 59.

Ομοίως στην επιχείρηση ύδρευσης. Δεν είναι αυτό απόδειξη πως οι κάτοικοι των slums δεν είναι και τόσο αποκλεισμένοι από την καπιταλιστική κοινωνία; Στην περίπτωση της Νότιας Αφρικής, αξίζει να σημειωθεί ότι η συμμετοχή των κατοίκων των slums στην πολιτική συχνά παίρνει την μορφή της αποκήρυξης του ANC[x] και της απάτης Μαντέλα.

Πρόσφατο παράδειγμα ταραχών σε slum: Sihyathemba κοντά στο Balfour (Νότια Αφρική):

Για αρκετές μέρες τον Ιούλιο του 2009, έλαβαν χώρα ταραχές εντός και γύρω από το slum ως διαμαρτυρία ενάντια στις κακές συνθήκες διαβίωσης. Ο Zuma (Πρόεδρος της Δημοκρατίας) σύντομα κατέφτασε για να δείξει το ενδιαφέρον του. Υποσχέθηκε να λάβει μέτρα. Μιας και από τότε δεν έγινε τίποτα, νέες ταραχές ξέσπασαν τον Φεβρουάριο του 2010. Ίδιες αιτίες: ανεργία και το γεγονός ότι μια από τις λίγες τοπικές εταιρείες δεν τήρησε την υπόσχεσή της να προσλάβει άτομα της περιοχής· έλλειψη υπηρεσιών (νερό, ηλεκτρικό ρεύμα, ασφαλτοστρωμένοι και φωτισμένοι δρόμοι)· διεφθαρμένοι δημοτικοί πολιτικοί (ANC). Οι ταραχοποιοί επιτέθηκαν σε ένα δημοτικό γραφείο, πυρπόλησαν τη βιβλιοθήκη, συγκρούστηκαν με την αστυνομία και έκαψαν λάστιχα. Επίσης, έκαψαν μια στοίβα ηλεκτρικών στύλων, τους οποίους η Eksom είχε ετοιμάσει για τα επερχόμενα έργα. Λεηλάτησαν και απαλλοτρίωσαν καταστήματα που ανήκαν σε ξένους.

Όσοι από τους ταραχοποιούς εξέφρασαν αιτήματα, ζητούσαν είτε δουλειές, υπηρεσίες, την παραίτηση του δημάρχου είτε την επιστροφή του Zuma. Είπαν πως οι απαλλοτριώσεις δεν ήταν αποτέλεσμα ξενοφοβίας, αλλά γκανγκστερισμού. Ίσως έχουν δίκιο, λαμβάνοντας υπόψη την περιβάλλουσα εξαθλίωση. Αλλά η ξενοφοβία δεν μπορεί να αποκλειστεί. Οι πολιτικοί που συνήθως ελέγχουν τους κατοίκους του slum παραδέχτηκαν πως δεν μπορούσαν να ηρεμήσουν τους ταραχοποιούς, πως έχουν ξεμείνει από επιχειρήματα. Οι ταραχοποιοί δεν άκουγαν κανέναν: έκαψαν τις λίγες υπηρεσίες που είχαν (τη βιβλιοθήκη και τους ηλεκτρικούς στύλους που προορίζονταν για την επέκταση του δικτύου). Ίσως μερικοί ταραχοποιοί μιλούσαν σαν πολιτικοί. Αλλά σε αυτή την περίπτωση, το νόημα εκείνων που έπραξαν ήταν διαφορετικό από τα λόγια που είπαν: ότι καμιά αυταπάτη δεν είναι εφικτή, ότι δεν υπάρχει άλλος δρόμος πέρα από τη λεηλασία και την καταστροφή του slum.

Πρόσφατα, 150 εργολαβικοί εργάτες σε ένα εργοστάσιο εκτύπωσης κατεβήκαν σε

---

x. [Σ.τ.Μ.]: Το Εθνικό Αφρικανικό Κογκρέσο (ANC) είναι σοσιαλδημοκρατικό κόμμα της Νότιας Αφρικής. Είναι το κυβερνόν κόμμα της Νότιας Αφρικής από το 1994. Την περίοδο 1991-1997, πρόεδρος του κόμματος ήταν ο Νέλσον Μαντέλα, σύμβολο της αντίστασης ενάντια στο απαρτχάιντ, ο οποίος μετά από πολυετή φυλάκιση εξελέγη στο ανώτατο κυβερνητικό αξίωμα.

απεργία κοντά στο Durban[xi] σε ένδειξη διαμαρτυρίας για τη μείωση των ωρών εργασίας τους. Περίπου το 70% έτυχε να ζουν σε slums, και συγκεκριμένα σε slums όπου αγώνες ενάντια στις εξώσεις ήταν επιτυχείς. Αυτή η περίπτωση πιθανόν να μην είναι μοναδική. Πρόκειται για ένα ακόμη ένα πεδίο έρευνας που διέφυγε της προσοχής του Davis. Και μάλιστα σημαντικό, επειδή εδώ είναι που μπορεί κανείς να δει τους κατοίκους να μεταφέρουν τον αγώνα εκτός του slum, συμμετέχοντας στην κοινωνία ως όλο, στον βαθμό που ενεπλάκησαν στην ταξική πάλη ενάντια στο κεφάλαιο (η ένταση εκείνου του αγώνα αυτού δεν ενδιαφέρει εδώ· το γεγονός ότι υφίσταται είναι αρκετό για τον σκοπό μου).

Θα μας άρεσε ο Mike Davis να είχε χρησιμοποιήσει τις εντυπωσιακές δυνατότητες έρευνας και τεκμηρίωσής του για να διερευνήσει τους δεσμούς, που σίγουρα υπάρχουν, ανάμεσα στα slums γύρω από τη Dhaka (Μπαγκλαντές) και τη σειρά ταραχών που ταρακούνησαν τις βιομηχανικές περιοχές της πόλης. Ανάμεσα στις πιθανές θέσεις εργασίας για τις νεαρές γυναίκες των slums, η κλωστοϋφαντουργία προσφέρει τους καλύτερους μισθούς, περίπου 30-40 δολάρια τον μήνα. Παρ' όλα αυτά, απεργίες, μπλόκα στις εθνικές οδούς, ταραχές και εμπρησμοί εργοστασίων και αυτοκινήτων είναι συνήθη στην πρόσφατη ιστορία της κλωστοϋφαντουργίας της Dhaka. Από το 2006 και μετά, δεν έχει περάσει ένας χρόνος χωρίς κοινωνική έκρηξη, η οποία εξέφρασε την άρνηση εργασίας σε βαθμό άγνωστο για τη Δύση της δεκαετίας του '70. Αν και θύματα μαζικής και χρόνιας ανεργίας, οι γυναίκες επιστράτευσαν τη βοήθεια των αντρών (οδηγών χειράμαξας, πλανόδιων πωλητών) για να κάψουν τα εργοστάσια που προσέφεραν αυτές τις πολύτιμες θέσεις εργασίας, αρνούμενες ριζικώς με αυτόν τον τρόπο ότι η λύση βρίσκεται στην οικονομική ανάπτυξη και τη δημιουργία θέσεων εργασίας. Αυτό το παράδειγμα όχι μόνο δείχνει πως οι κάτοικοι των slums αποτελούν μέρος του παγκόσμιου κύκλου του κεφαλαίου (το 80% των προϊόντων της κλωστοϋφαντουργίας εξάγεται), αλλά επίσης, και πάνω απ' όλα, δείχνει πως παίρνουν μέρος με τον πιο ριζοσπαστικό τρόπο στην κριτική της παρούσας κατάστασης. Τα slums δεν είναι εσωστρεφή, ούτε επιθυμούν την επιστροφή του παλιού εργατικού κινήματος. Όταν υπάρχει δουλειά, οι κάτοικοι των slums είναι στην ευχάριστη θέση να την κάνουν. Αλλά όταν ξεσηκώνονται, ίσως επίσης λένε πως δεν θα την έκαναν ούτε με αντάλλαγμα μια περιουσία. Στην τελική, δεν πρόκειται για κάτι πολύ συνηθισμένο;

Ο κατάλογος με τα παραδείγματα θα μπορούσε να συνεχιστεί επ' αόριστον. Έχουμε δει αρκετά για να κατανοήσουμε πως ο Davis κάνει λάθος όταν μιλά για μια «τεράστια περίσσεια ανθρώπινου δυναμικού» που προκύπτει από «τη διαλογή της ανθρωπότητας που έχει ήδη συντελεστεί υπό τον σύγχρονο καπιταλισμό» (σελ.199). Συμφωνούμε πως

xi. http://libcom.org/news/wildcat-strike-pinetown-south-africa-25012010 , 25 Ιανουαρίου 2010.

η υποαπασχόληση είναι ανεξέλεγκτη σε αυτούς τους πληθυσμούς. Αλλά η έννοια του πλήρους αποκλεισμού είναι παραπλανητική.

Για τον Mike Davis, αυτή η έννοια δεν είναι ανώφελη. Ρωτά αθώα αν οι κάτοικοι των slums, οι υποβιβασμένοι, οι αποκλεισμένοι, οι πεταμένοι, ο πλεονάζων πληθυσμός, είναι σε θέση να επαναστατήσουν και αν θα το κάνουν. Ενώ μιλάει για τα πάντα και τα αντίθετά τους, η βασική του απάντηση είναι πως όχι[xii]. Στον επίλογο του βιβλίου, το ζήτημα του «φορέα της επανάστασης» γρήγορα εγκαταλείπεται όταν ο Davis στρέφεται στη μακροσκελή περιγραφή των εξελιγμένων μέσων καταστολής μιας πιθανής εξέγερσης σε slum. Και οι τελευταίες σελίδες του άρθρου του στο *New Left Review* είναι αφιερωμένες στα ζητήματα του ισλαμισμού και πεντηκοστιανισμού. Παρ' όλο που φαίνεται απλώς να διατυπώνει ένα ερώτημα, αρνείται πως το προλεταριάτο των slums είναι φορέας της επανάστασης. Επειδή, όπως παρατηρεί, «προς στιγμή τουλάχιστον, ο Μαρξ εγκατέλειψε το ιστορικό σκηνικό για να αντικατασταθεί από τον Μωάμεθ και το Άγιο Πνεύμα» (από το άρθρο στο *New Left Review*). Στον επίλογο του άρθρου, διερωτάται με προσποιητή αθωότητα (παραθέτοντας επιπλέον κάποιον άλλον) αν η θρησκεία είναι πράγματι «περισσότερο ριζοσπαστική από τη συμμετοχή στην επίσημη πολιτική και τα συνδικάτα». Εδώ είμαστε. Από τη στιγμή που ο Davis δεν βλέπει κόμματα ή συνδικάτα, δεν βλέπει ούτε προλεταριάτο, και a fortiori ούτε επανάσταση. Και ο Loic Wacquant το ίδιο. Με τις τρομακτικές περιγραφές τους, «αποδεικνύουν» πως τα slums είναι ανίκανα να παράξουν ένα επαναστατικό κίνημα της εργατικής τάξης, με τις οργανώσεις του κλπ. Έχουν δίκιο! Κανένα ευρύ εργατικό κίνημα δεν θα προέλθει από τα slums, ούτε από πουθενά αλλού. Η κίνηση του κεφαλαίου που γεννάει τα slums, είναι η ίδια που καταστρέφει τις σταθερές δουλειές, τα συνδικάτα και όλα τα αριστερά που οι συγγραφείς μας ονειρεύονται. Είναι λόγος αυτός να καούν τα χλωρά μαζί με τα ξερά;

---

xii. Αλλά έχει επίσης γράψει μια λυρική πρόταση όπου ανακοινώνει πως «το μέλλον της ανθρώπινης αλληλεγγύης εξαρτάται από την αγωνιστική [militant] άρνηση των νέων φτωχών των πόλεων να αποδεχτούν την τελειωτική περιθωριοποίησή τους εντός του παγκόσμιου καπιταλισμού» (σελ. 202).

4 – Συζήτηση

Εκείνο που οδηγεί τον Davis και τους φίλους του στην απελπισία είναι ότι δεν βρίσκουν στα slums ένα προλεταριάτο που να ταιριάζει στην εικόνα που θέλουν: μια μάζα επίσημων μισθωτών, συνειδητοποιημένων και οργανωμένων σε κόμματα και συνδικάτα. Αυτός είναι ο λόγος που θρηνούν για την εξαφάνιση της επίσημης εργασίας, όπως αυτή κυριαρχούσε στη μεταπολεμική περίοδο, καθώς και για την εξαφάνιση του Μαρξ, ο οποίος αποτελεί για αυτούς τη συμπυκνωμένη φιγούρα της οργανωμένης εργατικής τάξης.

4.1 Εργατική τάξη και προλεταριάτο

Το ζήτημα των slums προσφέρει έτσι μια ευκαιρία να εξετάσουμε το ζήτημα του ορισμού του προλεταριάτου. Αυτό ενδιαφέρει κυρίως κατά τον ορισμό του υποκειμένου της επανάστασης. Άλλες απόψεις, όπως της κοινωνιολογίας ή των οικονομικών, οι οποίες βασίζονται στο επάγγελμα, το εισόδημα ή ακόμα και την κουλτούρα ή την πολιτική, είναι χρήσιμες μόνο για τους πολιτικούς ή τους διαφημιστές, οι οποίοι πρέπει να οριοθετήσουν το κοινό τους, έτσι ώστε να βρούνε τον σωστό τρόπο απεύθυνσης.

Από την οπτική της επαναστατικής υποκειμενικότητας, το προλεταριάτο είναι η τάξη που στέκεται απέναντι τους καπιταλιστές *χωρίς εφεδρείες*, και ως τέτοια είναι αναγκασμένη να πουλάει την εργασιακή της δύναμη προκειμένου να επιβιώσει. Και όταν το κεφάλαιο εισέρχεται σε κρίση και σταματάει να αγοράζει μαζικά εργασιακή δύναμη, το προλεταριάτο εκδηλώνεται ως εκείνοι που είναι αναγκασμένοι να ξεσηκωθούν για να εξασφαλίσουν την άμεση αναπαραγωγή τους. Λέγοντας αυτό οδηγούμαστε άμεσα στο ζήτημα εκείνων που δεν εργάζονται. Είναι προλετάριοι οι σύντροφοι των εργατών στο σπίτι; Τι γίνεται με τους μόνιμα άνεργους προλετάριους; Κλπ. Η απάντηση είναι ναι, γιατί η ανταλλαγή της εργασιακής δύναμης πρέπει να εξετάζεται ως ένα ενιαίο μπλοκ απέναντι στο κεφάλαιο. Ένας καπιταλιστής αγοράζει την ημερήσια εργασία ενός κατοίκου των slums και αφήνει είκοσι γείτονές του χωρίς φράγκο. Πετιούνται με αυτόν τον τρόπο ένας προλετάριος και είκοσι αποκλεισμένοι εκτός της ανθρωπότητας; Όχι, το κεφάλαιο ως όλο αποτελείται από ένα μεταβλητό μέρος, το οποίο αγοράζει το σύνολο των μη εχόντων, ακόμα και εκείνους που ενδεχομένως δεν θα εργαστούν *ποτέ*. Σε αυτό το σύνολο συναντάμε επίσημους εργάτες (με συμβάσεις και επιδόματα) και ανεπίσημους εργάτες, επίσημους ανέργους (με κοινωνική πρόνοια) και ανεπίσημους ανέργους (που ζουν από την οικογενειακή αλληλεγγύη, το λαθρεμπόριο διάφορων ειδών κλπ), εργάτες που παράγουν υπεραξία και μη παραγωγικούς εργάτες. Είτε μιλάμε για δυτικούς άνεργους προλετάριους με επιδόματα 1.000 ευρώ είτε για Κινέζους

εργάτες που κερδίζουν 100 ευρώ δεν έχει σημασία. Εκείνο που έχει σημασία εδώ είναι να οριστεί η τάξη που είναι αναγκασμένη να ξεσηκωθεί, όταν το κεφάλαιο σταματήσει να αγοράζει την εργασιακή της δύναμη, επειδή είναι διαχωρισμένη από όλες τις συνθήκες ζωής της, οι οποίες της αντιπαρατίθενται με τη μορφή της καπιταλιστικής ιδιοκτησίας.

Η φτώχεια καθ' εαυτή δεν ορίζει το προλεταριάτο. Εκείνο που το ορίζει είναι η σχέση του με το κεφάλαιο.

Από αυτή την οπτική, η τεράστια πλειοψηφία των κατοίκων των slums ορίζονται ίσως ως προλετάριοι, παρά την ύπαρξη μιας μικρής τάξης εργοδοτών εντός των slums. Λόγω της σχέσης τους με το κεφάλαιο, οι προλετάριοι των slums συνιστούν δυνητικά υποκείμενα της επανάστασης ακριβώς όπως και οι δυτικοί επίσημοι μισθωτοί της βιομηχανίας. Έρχεται αυτό σε αντίθεση με το γεγονός πως η άμεση συνείδηση των κατοίκων των slums αποστασιοποιείται ολοένα περισσότερο από την πολιτική και τη συνδικαλιστική μορφή;

4.2 Επαναστάτες δι'αντιπροσώπου;

Ο Mike Davis ψάχνει για το φυλαχτό των κατοίκων των slums... στις εκκλησίες και τα τζαμιά. Δικαίως αμφισβητεί ότι θα το βρει εκεί, και συμπεραίνει ότι οι κάτοικοι των slums δεν αποτελούν τον διάσημο μαρξιστικό «ιστορικό φορέα της επανάστασης», τουλάχιστον «προς το παρόν» – εννοώντας, μέχρι να οργανωθούν ως κανονικό εργατικό κίνημα. Δεν είναι ο μόνος που θεωρεί ότι οι κάτοικοι των slums δεν πληρούν όλα τα προλεταριακά κριτήρια, πως δεν μπορούμε να περιμένουμε από αυτούς να συμμετάσχουν ενεργά στην επανάσταση επί της δικής τους βάσης.

Στο ζήτημα των slums, ο Bruno Bachmann[xiii] συμφωνεί γενικά με τον Mike Davis: «ο καπιταλισμός δεν μπορεί πλέον [...] να απορροφήσει την έξοδο της υπαίθρου που ο ίδιος προκαλεί, και μπορεί μόνο να στέλνει αυτό το ανθρώπινο πλεόνασμα για να σαπίσει στα γκέτο μακριά από τις επιχειρήσεις» (σελ.53). Ερχόμαστε αντιμέτωποι με έναν πληθυσμό που ορίζεται μονάχα από τον αποκλεισμό του. Στην πραγματικότητα, φαίνεται πως δεν είναι έτσι τα πράγματα, γιατί ο Bachmann μας λέει ότι στο Σάο Πάολο, για παράδειγμα, υπάρχουν ένα εκατομμύριο άνθρωποι που ζουν στα slums, εκ των οποίων το 60% εργάζεται στη βιομηχανία. Εδώ λοιπόν έχουμε να κάνουμε με κατοίκους των slums που εργάζονται. Αλλά ο Bachmann απλώς παραθέτει αυτό το παράδειγμα και, όπως ο Davis, συνεχίζει να πηδά από τη μια περίπτωση στην άλλη πριν καταλήξει σε ένα γενικό συμπέρασμα που υποτίθεται ότι πρέπει να μας πείσει. Σε αυτή την περίπτωση: «το χάος είναι ένα λουλούδι που φυτρώνει με φυσικό τρόπο στο

xiii. Bruno Bachmann, *Les enfants de la même agonie*, Abirato, 2005.

αποσυντεθειμένο αιματηρό κομπόστ των slums». Είστε σίγουροι;

Αναμένεται από τον Bachmann να συμπεράνει πως τίποτα επαναστατικό δεν μπορεί να προέλθει από αυτό το αποκοινωνικοποιημένο χάος. Αλλά όχι! Προς το τέλος του άρθρου του, αλλάζει πλεύση. Ανακαλύπτει την κοινωνική ποικιλία των slums, τους αγώνες τους και, πέρα από τα slums, τη συμμετοχή τους στους αγώνες της κοινωνίας στο σύνολό της. Μιλά τώρα για «την εκπληκτική βολιβιανή εμπειρία [η οποία] μας δείχνει, αν κάτι τέτοιο είναι απαραίτητο, ότι τα slums είναι κοινωνικά ετερογενή, αλλά και ότι η εργατική τους βάση, αν και εύθραυστη εξαιτίας του γεγονότος ότι πολλοί μεταλλωρύχοι είναι χωρίς εργασία, παραμένει ο καθοριστικός παράγοντας ανάφλεξης» μιας επαναστατικής διαδικασίας (σελ.110). Ύστερα από ένα ανακριβές απόσπασμα για τους πικετέρος[xiv], καταλήγει: «τα παραδείγματα της Αργεντινής και της Βολιβίας μας δείχνουν ότι οι κάτοικοι των slums παίρνουν τη μορφή μιας "επικίνδυνης" τάξης όταν κάποια κομμάτια τους, που υπόκεινται άμεσα στην εκμετάλλευση της εργασίας τους, τραβάνε την υπόλοιπη κοινότητα στην μάχη τους για επιβίωση» (σελ.114).

Πάλι τα ίδια. Αφού έχει πει πως οι κάτοικοι των slums είναι πλήρως αποκλεισμένοι, ο Bachmann τροποποιεί την εκτίμησή του για να μπορέσει να τους εντάξει ξανά στη σχέση προλεταριάτου/κεφαλαίου. Αν η «κοινότητα» των κατοίκων των slums απαρτίζεται από έναν επαρκή αριθμό «πραγματικών» εργατών, ίσως σκεφτεί κανείς πως φέρουν το φυλαχτό του επαναστατικού φορέα, με κόμματα και συνδικάτα. Με άλλα λόγια, οι κάτοικοι των slums είναι προλετάριοι δι' αντιπροσώπου. Χωρίς τη μεσολάβηση των «πραγματικών» εργατών, είναι μόνο *λούμπεν*.

Ο Leo Zeilig κι η Claire Cerruti[xv] αφηγούνται περίπου την ίδια ιστορία όταν, απαντώντας στο βιβλίο του Davis, προσπαθούν να αποδείξουν πως η εργατική τάξη ακόμα υπάρχει στην Αφρική, και πως δεν πρέπει να χάνει κανείς την ελπίδα του για την επανάσταση: «όπου υπάρχει η εργατική τάξη, παίζει έναν συνεκτικό ρόλο σε σχέση με τους "μυριάδες" που μάχονται τον νεοφιλελευθερισμό». Εκείνοι που έχουν μια επίσημη δουλειά δεν είναι διαχωρισμένοι, εξαιτίας αυτού του «προνομίου», από εκείνους που έχουν μια ανεπίσημη δουλειά και δεν ζουν σε διαφορετικές συνοικίες διαχωρισμένοι από την μάζα των κατοίκων των slums.

Η άποψή τους είναι ότι η αληθινή εργατική τάξη δεν είναι ξεκομμένη από τους κατοίκους των slums και τους επισφαλείς ανεπίσημους εργάτες. Αυτό το επεξηγούν με διάφορα παραδείγματα από το Soweto. Η μεγάλη τους ανησυχία είναι να μάθουν αν η «μαζική ανεργία έχει δημιουργήσει μια τάξη άμισθων, φτωχών και αποκλεισμένων από

---

xiv. [Σ.τ.Μ.]: Για τους πικετέρος, βλέπε το κείμενο της ΣΚΥΑ: «Αργεντινή: Πικετέρος και Ανταλλακτικό εμπόριο».

xv. Leo Zeilig & Claire Cerruti: «Slums, Resistance and the African Working Class», *International Socialism* #117, Δεκέμβριος 2007.

τον κόσμο της εργασίας, με την εργατική τάξη τώρα να αποτελεί μια μικρή και προνομιούχα ομάδα που ζει εκτός των δήμων/slums, της οποίας τα συμφέροντα είναι διαχωρισμένα από την πλειοψηφία των φτωχών των πόλεων».

Να είστε βεβαίοι: απαντούν «όχι», επειδή δεν υπάρχει πραγματική συνέχεια ανάμεσα στον επίσημο μισθωτό εργάτη και τον εξαθλιωμένο κάτοικο των slums, όπως οι Zeilig και Cerruti δείχνουν στη βάση κοινωνιολογικών μελετών. Και επίσης, παραδόξως, επειδή οι κάτοικοι των slums δουλεύουν που και που, οπότε έχουν εμπειρία του τι είναι εργασία. «Αυτή η επαφή με τη μισθωτή εργασία θα επηρεάσει τον τρόπο που κατανοούν την αλληλεγγύη και την "ταξική πάλη"». Κάτι τέτοιο είναι ευπρόσδεκτο, επειδή αλλιώς, θα ήταν μόνο *λούμπεν*. Η λέξη ξεγλιστράει όταν οι Zeilig και Cerruti εξετάζουν την Αίγυπτο. Έτσι, όπως και για τον Bachmann, για το *International Socialism* οι κάτοικοι των slums δεν σημαίνουν τίποτα για την επανάσταση αν δεν έχουν κάποια σχέση με την εργατική τάξη, τα κόμματά και τα συνδικάτα της.

4.3 Κομμουνιστικοποίηση και αναπτυξιακά κενά

Καμιά ανθρώπινη ομάδα δεν αναπαράγεται σε συνθήκες πλήρης αποκοινωνικοποίησης. Και στον κόσμο του σήμερα, κάθε τρόπος κοινωνικοποίησης αποτελεί μια σχέση με το κεφάλαιο. Η «κοινωνικοποίηση» εξετάζεται εδώ με το ισχυρό της νόημα, ως σχέση της ανθρωπότητας με τον εαυτό της κατά την ιστορική παραγωγή της. Με αυτή την έννοια, η ανθρώπινη κοινωνικοποίηση παντού έχει πάρει την μορφή μιας σχέσης μεταξύ τάξεων. Άλλες μορφές κοινωνικοποίησης, μικρότερης σημασίας, υπόκεινται στη θεμελιώδη ταξική σχέση[xvi]. Έχω ήδη πει πως, κατά τη γνώμη μου, οι κάτοικοι των slums είναι πλήρη μέλη του προλεταριάτου. Το γεγονός ότι πουλάνε περιστασιακά την εργασιακή τους δύναμη δεν σημαίνει πως η κοινωνικοποίησή τους λαμβάνει χώρα εκτός της ταξικής σχέσης με το κεφάλαιο. Θα αναπτύξω τώρα αυτόν τον συλλογισμό δείχνοντας πως οι κάτοικοι των slums δεν χρειάζεται να μετατραπούν σε επίσημους μισθωτούς εργάτες για να γίνουν αποδεκτοί στις γραμμές της επανάστασης.

Στο βιβλίο του, ο Mike Davis αναφέρει την περίεργη συνάντηση μεταξύ του John Turner[xvii], αναρχικού αρχιτέκτονα, και της Παγκόσμια Τράπεζα (ΠΤ). Ήταν κατά τη διάρκεια της δεκαετίας του '70 που η ΠΤ ήρθε αντιμέτωπη με την αποτυχία των πρώτων της πειραματισμών στο πεδίο της στέγασης των μεταναστών που συνέρρεαν στις πόλεις. Όσον αφορά τον Turner, εκείνος ανακάλυπτε την επινοητικότητα των

xvi. Μπρούνο Ασταριάν, *Le travail et son Dépassement*, Senonevero, 2001, σελ. 74.
xvii. John F.C. Turner, *Housing by People, Towards Autonomy in Building Environments*, Londres, 1976.

χτιστών των slums, το θαύμα του να κάνεις πράγματα με τους δικούς σου πόρους. Συμπέρανε πως τα slums αποτελούν πολύ περισσότερο λύση παρά πρόβλημα. Για εκείνον, μια οριακή βοήθεια είναι αρκετή όσο οι κάτοικοι των slums παραμένουν ελεύθεροι να κάνουν ό,τι θέλουν. Στην καθημερινή τους πρακτική των αυτοσχέδιων κατασκευών, οι κάτοικοι των slums είναι σε θέση, καλύτερα από όλους, να προσαρμόζουν μικρούς πόρους στις πολυποίκιλες ανάγκες τους. Αυτό καταλήγει σε μορφές στέγασης που συμβιβάζουν τις ανάγκες των κατοίκων με τους οικονομικούς και τεχνικούς περιορισμούς τους, πολύ καλύτερα από μια αρχιτεκτονική εταιρεία. Η αντικατάσταση των slums με πολυώροφη δημόσια στέγη συνιστά άχρηστη σπατάλη. Οι κάτοικοι σε τέτοιου είδους διαμερίσματα δεν αισθάνονται άνετα, δεν θεωρούν ότι είναι δικά τους και τα αφήνουν να αποσυντεθούν γρήγορα. Το κόστος συντήρησης προστίθεται στο υψηλό κόστος κατασκευής. Το συμπέρασμα είναι πως οι κάτοικοι των slums πρέπει να αφεθούν ελεύθεροι, με τη μικρότερη δυνατή βοήθεια (συντήρηση της γης, για παράδειγμα). Καμιά νόρμα, καμιά πολεοδομική άδεια δεν πρέπει να επιβληθεί. Ένα μικροδάνειο ίσως είναι αρκετό για να τους βοηθήσει να αγοράσουν μερικά υλικά. Η ΠΤ άντλησε από αυτά τα συμπεράσματα και γλύτωσε έξοδα. Αλλά τα δάνεια που η ΠΤ προσέφερε στους κατοίκους των slums ήταν υπερβολικά ακριβά. Τελικά, τέτοιου είδους προγράμματα χρησιμοποιήθηκαν εν τέλει για τη στέγαση περισσότερο ευκατάστατων κοινωνικών κατηγοριών.

Ο Turner εξιδανικεύει τη ζωή στα slums (περιγράφει χαρούμενες οικογένειες στις αυλακωτές μεταλλικές παράγκες τους, *τις οποίες έχτισαν μόνοι τους*), αλλά αυτό δεν μας ενδιαφέρει εδώ. Εκείνο που είναι σημαντικό είναι πως απορρίπτοντας το κόστος και την ομοιομορφία της κανονικής κοινωνικής στέγης, με την ασέβεια προς τον αστικό σχεδιασμό και τις αρχιτεκτονικές νόρμες, ο Turner κατά κάποιον τρόπο εφηύρε το εμπόρευμα «στέγη» που είναι κατάλληλο για συνθήκες βαθιάς κρίσης και απαξίωσης. Έδειξε πως, όταν η ανταλλακτική αξία σταματάει να προϋποθέτει την αξία χρήσης, η χρησιμότητα των προϊόντων προκύπτει με πιο άμεσο τρόπο από τις ανάγκες και τις δραστηριότητες του χρήστη. Ο Turner αντιτάσσει συνεχώς την ακαμψία και την ανεπάρκεια των (περισσότερο άνετων) στεγαστικών προγραμμάτων με τη στεγαστική ευελιξία των slums και την επάρκειά της για τις ανάγκες των κατοίκων τους. Η ιδέα του είναι πως μια πολύ μετριοπαθής βοήθεια ίσως αρκεί για να καταστήσει τα slums αξιοπρεπή, και επομένως να κάνει τους κατοίκους των slums ευτυχισμένους.

Δεν προκαλεί έκπληξη που ο Turner ήταν αναρχικός. Αυτό ίσως τον βοήθησε να διακρίνει κάτι παραπάνω από εξαθλίωση στην εξαθλίωση – δεν μπορεί να ειπωθεί το ίδιο για τον Davis. Ο Turner δεν εννοούσε επανάσταση (τουλάχιστον όχι στο *Housing by People*). Έφερε απλά στο προσκήνιο το τεράστιο απόθεμα επινοητικότητας των προλετάριων όταν η δραστηριότητά τους δεν κατευθύνεται προς την αξιοποίηση του

κεφαλαίου. Ο Turner ισχυρίζεται πως είναι δουλεύοντας *για τους εαυτούς τους* που οι κάτοικοι των slums γίνονται πιο δραστήριοι, επινοητικοί, περίεργοι. Θα προτιμούσα να πω πως η ελευθερία τους (με όρους χρόνου, πρώτων υλών, μεθόδων, κανόνων) προέρχεται από το γεγονός πως τα slums δεν αποτελούν «κανονικά» εμπορεύματα που παρήχθησαν από το κεφάλαιο με σκοπό την αξιοποίηση. Οι κάτοικοι των slums μάλλον δεν αισθάνονται ελεύθεροι, χαρούμενοι και περήφανοι για την επινοητικότητά τους. Αντιθέτως, μάλλον αισθάνονται συντετριμμένοι από το βάρος της εξαθλίωσης και της επιθυμίας. Το γεγονός πως τα καταλύματά τους είναι το προϊόν της δικής τους προσπάθειας δεν σημαίνει πως είναι ικανοποιημένοι ή περήφανοι γι' αυτά.

Ο Turner εξιδανικεύει τη φτώχεια σε βαθμό σκανδάλου, αλλά ορθώς διακρίνει πόσο πολύ οι προλετάριοι έχουν τη δυνατότητα να φαντάζονται και να επινοούν, όταν η κρίση τους εξωθεί να το κάνουν. Επινοούν απρόβλεπτες κοινωνικές μορφές, καθώς και αντικείμενα, ή νέες χρήσεις για παλιά αντικείμενα. Δεν ισχυρίζομαι πως το χτίσιμο μιας καλύβας είναι επαναστατική δραστηριότητα. Ισχυρίζομαι ότι επειδή αυτό το κομμάτι του προλεταριάτου είναι απομακρυσμένο από τις επιταγές της αξιοποίησης (απομακρυσμένο αλλά όχι απαλλαγμένο), φέρει ένα παρόμοιο, ή ίσως μεγαλύτερο, δυναμικό επινόησης μιας καινούριας ζωής, συγκρινόμενο με τους εργάτες της καθημερινής ρουτίνας που είναι μέλη κομμάτων ή συνδικάτων.

Οτιδήποτε παράγεται υπό τις συνθήκες του κεφαλαίου αποτελεί εμπόρευμα. Η χρησιμότητα ενός εμπορεύματος –η ικανότητά του να ικανοποιεί μια ανάγκη- εκφράζεται ως αξία χρήσης. Η αξία χρήσης είναι διαφορετική από την απλή χρησιμότητα: είναι χρησιμότητα προσαρμοσμένη στην εμπορευματική μορφή, στην καπιταλιστική κοινωνική σχέση. Κοιτώντας το ζήτημα γενικά, υπάρχουν μυριάδες τρόποι ικανοποίησης της πείνας και της δίψας. Αλλά όταν σκεφτόμαστε την πείνα και τη δίψα του προλετάριου, τότε ο αριθμός των τρόπων μειώνεται δραστικά. Εταιρείες όπως τα McDonald's ή η Coca-Cola, ή κεφάλαιο που επενδύεται στη βιομηχανική γεωργία, προσφέρουν και επιβάλλουν προϊόντα τα οποία έχουν τη διπλή αρετή να είναι, από τη μια, θρεπτικά και φτηνά και, από την άλλη, επικερδή όταν ανταλλάσσονται με τον μισθό του προλετάριου. Επειδή το προϊόν έχει την αξιακή μορφή, αποτελεί επίσης μια γενική αξία χρήσης. Τα McDonald's εφηύραν ένα εμπόρευμα το οποίο ικανοποιεί την πείνα ενός μέγιστου των ανθρώπων, χωρίς να λαμβάνει υπόψη τις ιδιαιτερότητές τους (περιοχή, ηλικία, γούστα κλπ). Ποιος είπε ότι η χρησιμότητα του φαγητού είναι να θρέφει και μόνο να θρέφει; Οι ίδιοι που σκέφτονται πως οι προλετάριοι είναι εδώ για να δουλεύουν και μόνο για να δουλεύουν.

Κατά παρόμοιο τρόπο, μεταπολεμικά, στα εκατομμύρια των εργατών που μετανάστευσαν στις πόλεις για να δουλέψουν στα φορντικά εργοστάσια προσφέρθηκαν καταλύματα για την ικανοποίηση των «στεγαστικών» τους αναγκών με έναν πιο καθολικό

και βάναυσο τρόπο. Ο Turner αντιλαμβάνεται πολύ καθαρά τα μειονεκτήματα αυτού του είδους στέγης. Η αξία χρήσης της προϋποτίθεται αυστηρώς από την ανταλλακτική της αξία και την κερδοφορία των κεφαλαίων που την παράγουν. Ο χρόνος και το χρήμα απαγορεύουν την παραγωγή οτιδήποτε άλλου, καλύτερα προσαρμοσμένου στην ποικιλία των ατόμων, στη συγκεκριμένη κατάστασή τους, για να μην αναφερθούμε στη φαντασία τους. Στην πραγματικότητα, οι καταναλωτές δεν έχουν πολύ φαντασία. Οι περισσότεροι εξ αυτών στερούνται χρόνου και χρήματος και συντρίβονται από την καθημερινή ρουτίνα της δουλειάς και της οικογένειας – όταν όλα πάνε καλά. Όταν όλα πάνε στραβά, όπως στα slums, η εξαθλίωση αναγκάζει τους ανθρώπους να φανταστούν και να επινοήσουν επειδή το κεφάλαιο, καθώς δεν τους προσφέρει επίσημες θέσεις εργασίας, δεν τους προσφέρει ούτε δημόσια στέγη ούτε το τοπικό Big Mac. Η επινοητικότητα είναι εφικτή. Οι εξεγέρσεις το αποδεικνύουν. Τα slums το αποδεικνύουν. Ωστόσο, και στις δυο περιπτώσεις, η έλλειψη μέσων είναι περιοριστική. Αλλά αν μπορέσουμε να φανταστούμε τους κατοίκους να εγκαταλείπουν τα slums και να καταλαμβάνουν τη γύρω πόλη, παίρνουμε μια ιδέα του πώς θα είναι οι πόλεις του τρίτου κόσμου κατά τη γενικευμένη εξέγερση του προλεταριάτου.

Η αστική καλλιέργεια αποτελεί άλλο παράδειγμα. Η ΠΤ, καθώς και άλλοι θεσμοί όπως η Διεθνή Οργάνωση Τροφίμων και Γεωργίας του ΟΗΕ ή το Πρόγραμμα του ΟΗΕ για την Ανάπτυξη, εμπλέκονται σε προγράμματα αστικής καλλιέργειας. Η ιδέα είναι να καλλιεργούνται οι κενοί χώροι των πόλεων όπως τα πάρκα, οι ερημιές ή οι κήποι των νοσοκομείων. Σχεδόν εξ ορισμού, στα slums δεν υπάρχει κενός χώρος. Παρ' όλα αυτά, η καλλιέργεια στα slums όντως αναπτύσσεται στους ενδιάμεσους χώρους. Στην Kinshasa, σύμφωνα με τον Mike Davis (σελ. 196), οι γυναίκες καλλιεργούν στα διαχωριστικά διαζώματα των λεωφόρων. Στη Dhaka, μερικοί κάτοικοι των slums μπορούν να καλλιεργούν σε πολύ μικρά οικόπεδα, παράγοντας ρύζι για οικογενειακή κατανάλωση δύο μηνών. Στην Kibera (ένα από τα μεγαλύτερα slum στο Nairobi), έχει αναπτυχθεί η κάθετη καλλιέργεια, σε σακούλες γεμάτες χώμα στοιβαγμένες μπροστά από τις παράγκες. Η καλλιέργεια σε σακούλες δεν είναι δωρεάν: σακούλες, χώμα, νερό, τα πάντα πρέπει να αγοραστούν. Παρ' όλα αυτά, αυτή η δραστηριότητα επιτρέπει σε ένα νοικοκυριό να αυξήσει το μηνιαίο του εισόδημα κατά 5 δολάρια (στο συγκεκριμένο slum, το μηνιαίο ενοίκιο για μια παράγκα είναι 6 δολάρια). Χωρίς να ισχυριζόμαστε πως αυτό είναι το τέλος του διαχωρισμού ανάμεσα σε πόλη και ύπαιθρο, πρέπει να αναγνωρίσουμε πως αποτελεί δυνητική ένδειξη προς αυτή την κατεύθυνση (παρ' όλο που η καλλιέργεια σε σακούλες δεν εφευρέθηκε από κατοίκους των slums, τουλάχιστον σύμφωνα με τη γαλλική ΜΚΟ Solidarités η οποία διαδίδει αυτή τη μέθοδο).

Αυτά τα λίγα παραδείγματα είναι αρκετά για να αποδείξουν πως οι κάτοικοι των slums δεν αποτελούν απλά το κατακάθι της κοινωνίας, όπως τους εμφανίζουν οι περιγραφές

του Davis. Όπως οι πιο ριζοσπάστες πικετέρος στην Αργεντινή, αναγκάζονται να επινοήσουν ως αποτέλεσμα της κρισιακής συνθήκης στην οποία ζουν μόνιμα. Πράγματι, πρόκειται μόνο για επιβίωση, όχι επανάσταση. Αλλά η ικανότητα αυτών των προλετάριων να συμμετέχουν στον κομμουνιστικό μετασχηματισμό της κοινωνίας σφυρηλατείται εντός των συνθηκών διαβίωσής τους, όπως και για τους συνηθισμένους εργάτες μιας μεγάλης εταιρίας. Μια γενική επαναστατική κατάσταση θα τους απελευθερώσει από τα δεσμά της μόνιμης αστυνομικής καταστολής, όπως θα απελευθερώσει την ικανότητά τους να επινοούν, πολλαπλασιάζοντας τους πόρους που θα θέσουν υπό την κατοχή τους.

Το ζήτημα των αναπτυξιακών κενών.

Η επανεισαγωγή των κατοίκων των slums στο κανονικό προλεταριάτο σημαίνει πως πλέον δεν θεωρούνται απλώς φτωχοί, αλλά επίσης φορείς της ίδιας επαναστατικής δυνατότητας όπως και οι άλλοι προλετάριοι, κρατώντας όλους τους άλλους παράγοντες σταθερούς. Εδώ θίγουμε το ζήτημα των οικονομικών αναπτυξιακών κενών ανάμεσα σε περιφέρειες. Αυτό το ζήτημα συχνά μολύνει τη συζήτηση των συνθηκών για την παγκόσμια επανάσταση. Γενικά μιλώντας, οι αγωνιστές του Βορρά επικαλούνται τη φτώχεια του Τρίτου Κόσμου ως αιτία διατήρησης της ανάπτυξης των παραγωγικών δυνάμεων στους στόχους της επανάστασης. Οι φτωχοί θα πρέπει να τραφούν, λένε. Λες και η πείνα προέκυψε από την έλλειψη παραγωγικότητας στη γεωργία και τις βιομηχανίες τροφίμων, και όχι από την καπιταλιστική κοινωνική σχέση. Δεν πρόκειται εδώ για αντιπαραγωγισμό. Ούτε με κάποιον τρόπο υπονοείται ότι η σημερινή επιβεβλημένη λιτότητα αποτελεί μοντέλο για το μέλλον. Αντ' αυτού, πρόκειται για την επιβεβαίωση ότι μια παγκόσμια επανάσταση, ξεκινώντας στις ανεπτυγμένες χώρες, δεν θα χρειαζόταν να θρέψει τον Τρίτο Κόσμο, ούτε θα έπρεπε να αναπαράξει τη σχέση βοήθειας που βλάπτει τον Τρίτο Κόσμο σήμερα. Οι προλετάριοι του Τρίτου Κόσμου θα βρουν στην ίδια τους εξέγερση τα μέσα και τους πόρους για να απαλλαχτούν γρήγορα από την πείνα και τη στέγη κακής ποιότητας. Αυτό δεν αποκλείει την έκφραση αλληλεγγύης ανάμεσα σε περιφέρειες, αλλά σίγουρα αποτρέπει την αναγωγή της επανάστασης στις τριτοκοσμικές περιοχές σε πρόβλημα οικονομικής ανάπτυξης, με στόχο την άνοδο του Τρίτου Κόσμου στο επίπεδο των βιομηχανικών χωρών.

Ένας άλλος τρόπος να δούμε το ίδιο ζήτημα συνίσταται στην εξέταση της έκτασης των αναγκών. Πρέπει να λέμε πως οι ανεκπλήρωτες ανάγκες είναι τόσο εκτενείς στον Τρίτο Κόσμο ώστε η επανάσταση (δηλαδή η εργατική επανάσταση στις βιομηχανικές χώρες) θα πρέπει να κάνει κάτι για να μπορέσει ο Τρίτος Κόσμος «να μας φτάσει»; Η κλίμακα των αναγκών είναι αδιαμφισβήτητη. Μπορεί να μετρηθεί με όρους έλλειψης

θερμίδων, βρεφικής θνησιμότητας κλπ. Αλλά ποιος ισχυρίζεται ότι αυτές οι ανάγκες πρέπει να ικανοποιηθούν με τον ίδιο τρόπο όπως στον Βορρά; Ποιος λέει ότι η πείνα πρέπει να καταπολεμηθεί με κατεψυγμένα κοτόπουλα και αμερικάνικο αλεύρι σίτου; Ποιος λέει ότι η πείνα στις χώρες που υποφέρουν από λιμούς οφείλεται σε έλλειψη πόρων; Ποιος λέει πως τα πολυτελή νοσοκομεία είναι απαραίτητα για την επιβίωση των παιδιών; Όσοι θορυβωδώς δίνουν έμφαση στην κλίμακα των προς ικανοποίηση αναγκών σπανίως συζητούν τη φύση τους και την ειδική κοινωνική μορφή της ικανοποίησής τους. Όσον αφορά τους κατοίκους των slums, η εξέγερση που θα βάλουν μπροστά, θα δώσει ύψιστη προτεραιότητα στο ζήτημα της στέγης, χωρίς να αναμένει εξωτερική βοήθεια. Όσα ξέρουμε για την παρούσα πρακτική τους, των «DIY» μεθόδων τους, προοιωνίζει την κατάληψη των πόλεων από τους ίδιους με ένα κίνημα που σύντομα θα γίνει γιορτή, ένωση πόλης και υπαίθρου, και πάνω απ' όλα, ριζική βελτίωση της υλικής τους συνθήκης. Δεν θα είναι απαραίτητο να περιμένουν τους αριστεριστές αρχιτέκτονες, πολεοδόμους και υπεύθυνους κοινωνικής ανάπτυξης. Η ταχύτητα και η αποδοτικότητα στην ικανοποίηση τέτοιου είδους αναγκών με αντισυμβατικό τρόπο θα καθορίσει την έκταση και την επιτυχία της παγκόσμιας επαναστατικής διαδικασίας.

Όποτε συναντάμε αναλύσεις σχετικά με το ζήτημα των παραγκουπόλεων και των φαβέλων, συνήθως διαβάζουμε μια από τα ίδια: μιζέρια και εξαθλίωση, εξαθλίωση και μιζέρια. Η φτώχεια, ο υποσιτισμός κι η θνησιμότητα σε αυτές τις περιοχές είναι αδιαμφισβήτητη. Όμως, λόγω αυτών των συνθηκών, οι κάτοικοι των slums συχνά ερμηνεύονται ως άμοιρα όντα των οποίων η λύτρωση βρίσκεται στα χέρια του «οργανωμένου εργατικού κινήματος». Πολλές φορές θα διαβάσουμε ότι μόνο η ανθρωπιστική βοήθεια σε συνδυασμό με την ανάπτυξη της βιομηχανίας μπορεί να επιφέρει την επίλυση του προβλήματός τους. Όμως, του ορισμού της λύσης προηγείται ο ορισμός του προβλήματος, κι ο καθείς έχει τους λόγους του να θέτει το πρόβλημα σύμφωνα με τους σκοπούς του. Οι αστοί σύμφωνα με τη συσσώρευση του κεφαλαίου τους, κι οι «ορθόδοξοι» μαρξιστές σύμφωνα με την Επαναστατική Βίβλο των λενινιστικών τους οργανώσεων.

Στο παρόν άρθρο του Μπρούνο Ασταριάν συναντάμε μια διαφορετική οπτική γωνία. Ασκώντας κριτική στο βιβλίο *Planet of Slums* του Mike Davis, ισχυρίζεται πως οι κάτοικοι των slums αποτελούν πλήρες κομμάτι του προλεταριάτου και δεν έχουν ανάγκη κανέναν μεσσία για την απελευθέρωσή τους. Κι οι αγώνες τους καταφέρνουν κι ακούγονται πάνω από τα γελάκια των σχεδιαστών και των ιδεολόγων.